

О. В. Громико, кандидат філософських наук, доцент;
Д. С. Семенова, студентка

ПРОБЛЕМА СУЇЦИДУ І СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В АРМІЙСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У даній статті розглянута проблема суїциду на основі соціально-філософського аналізу. Охарактеризовані особливості суїцидальної поведінки в армійському середовищі. Проаналізовані конфліктні ситуації, які спонукають військовослужбовців до скоєння самогубства. Розглянути симптоми суїцидальної поведінки у військово-службовців. Наведені «дійсні» і «демонстративно-шантажистські» форми суїцидальної поведінки у військовослужбовців при виконанні бойових завдань.

Ключові слова: *суїцид, самогубство, військовослужбовець.*

Постановка проблеми. Згідно з прогнозом Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) до 2020 року приблизно 1,5 млн людей на землі помруть від суїцидів. Статистика стверджує: щодня в Україні здійснюється близько 500 суїцидальних спроб, у результаті яких гине 35–40 осіб. У нас від самогубства вмирає людей більше, аніж гине від рук вбивць і під час транспортних аварій.

Здавна існує проблема суїциду в збройних силах. Жорстка регламентація та вимогливість військової служби, значні моральні, психологічні та фізичні навантаження, перенесення ряду негативних явищ із суспільства в армійське середовище, гострий дефіцит кваліфікованих спеціалістів-психологів та інші причини провокують суїцидальну поведінку у військовослужбовців.

Взагалі, природа і профілактика суїциду знаходиться в стадії активного наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу даної роботи склали відповідні праці: Е. Дюркгейма, З. Фрейда, К. Юнга, К. Харні, А. Амбрумової, А. Моховикова, В. Тихоненко, С. Жабокрицького, Т. Ларіної, Т. Глушкової та ін.

Існує декілька концепцій самогубства. Вони базуються на соціологічних, психодинамічних, біологічних та гностичних орієнтаціях людської поведінки. Зокрема, сутність соціологічного напрямку у вивченні природи цього явища полягає в доказі того, що суїцид провокується виключно взаємодією між індивідом і навколишнім середовищем. У психодинамічних теоріях стверджується, що суїцид – це продукт внутрішніх мотивів особистості, в основі яких лежить тривога, провина, гнів, безпорадність і т. п. Представники біологічної концепції єдині в тому, що суїцид є генетичною схильністю, яку людина отри-

мує у спадщину. Гностичний підхід обґрунтовує мотиви суїциду у спробі спілкування або вирішення іншої гострої проблеми в умовах, коли неможливо позбутися комунікативного вакууму.

Автори цієї статті є прихильниками нового, нещодавно сформованого закордонними фахівцями в галузі суїцидології соціально-психологічного підходу при визначенні природи суїциду. Послідовники цієї концепції вбачають першопричину, джерело суїциду в душевному неблагополуччі людини, пов'язаному насамперед зі складністю її буття, або говорячи іншими словами, в соціально-психологічній дезадаптації індивіда в умовах гострої мікросоціальної конфліктної ситуації. За умови суб'єктивно тяжких обставин саме негативні психічні стани унеможливають для людини конкретне вирішення особистих проблем і штовхають її до крайньої межі – позбавитися життя. Перехід від дезадаптації до суїдального вчинку залежить, як правило, від наявності двох обставин: якщо у людини відсутні будь-які варіанти розв'язання конкретного конфлікту або якщо наявні варіанти рішень вона розцінює як неефективні чи неприйнятні.

Для більш глибокого пізнання проблеми бажано, на наш погляд, у виявах суїцидальності провести соціально-філософський аналіз даного феномену.

Так, науковцями доведено, що самогубство мало місце у всі часи. Правда, ставлення до нього протягом епох було різне і часто залежало від пануючих релігійних поглядів та морально-етичних норм і традицій. Найдавніші самогубства носили, як правило, ритуальний характер, вони заохочувались суспільством, а ухилення від них вважалося великою ганьбою. Прикладами ритуальних самогубств є добровільне принесення себе в жертву богам, а також харакірі, сепуку і саті (обряд самоспалення індійських вдів). З появою християнства відношення до самовбивства стає різко негативним, церква оголошує його гріховною справою. У святому писанні говориться, якщо Бог дарує життя, то не можна легковажно поводитись з ним, а тим паче кидати цей дар до божих ніг, треба намагатися прожити відведений кожному відрізок часу до кінця. Життя оцінюється християнською релігією не задоволенням, а стражданнями (заради майбутнього існування в потойбічному світі).

Самогубство – це хвороба, властива багатим, а не прокляття бідняків. Воно дуже «демократичне» і розподіляється пропорційно серед людей незалежно від їхнього майнового стану, матеріального забезпечення тощо. Це ж саме стосується розвинутих і відсталих у соціально-економічному відношенні країн. А ось «різкі повороти» в розвитку як перших, так і других можуть давати певні спалахи суїцидальності.

Самогубство має свої статеві переваги та вікові піки. Рівень суїцидів серед чоловічої статі завжди є вищим, аніж серед жіночої. Співвідношення чоловіків і жінок, які зводять рахунки з життям, становить 4:1 [1]. Статистично

виявлено два основні вікові піки суїцидентів: це пік молодості – від 15 до 23 років, і пік інволюції – після 40 років. Серед людей, які відвідують церкву, значно нижчий відсоток самовбивств, аніж серед інших категорій осіб. Для суїцидентів має значення і пора року: найбільше самогубств реєструється навесні і під час різдвяних свят.

Більш-менш «сприятливим» місцем для скоєння самогубства є закриті або частково ізольовані від зовнішнього світу специфічні державні інституції та деякі людські осередки. Це військові частини, виправно-трудова колонія, слідчі ізолятори, окремі лікувальні та інтернатні установи, неформальні об'єднання громадян (компанії алкоголіків, наркоманів, групи різного роду екстремалів і т. п.), релігійні громади тоталітарного спрямування тощо. В наведеній низці інституцій нас цікавлять перш за все військові структури. Отже, **мета даної статті** – виявити природу, форми та характерні ознаки суїцидальної поведінки військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу. Проблема самогубства в збройних силах існує здавна. Колись тут самовбивство вважалось засобом уникнення ганьби у разі військових поразок. Нерідко заради відстоювання особистих або корпоративних принципів прикладали до своєї скроні заряджений пістолет і, не вагаючись, зводили курок офіцери російської царської армії, для котрих здебільшого мали особливі виміри порядність, гідність і честь. А скільки прикладів солдатської і офіцерської самопожертви шляхом закриття своїм тілом ворожої амбразури, самознищення себе і одночасно оточуючих супротивників вибуховим пристроєм і т. п. дає Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.? Дюркгейм подібні типи суїциду, коли індивід приносить себе в жертву заради суспільних інтересів, називає альтруїстичним (героїчним) самогубством [1].

Нині до лав української армії призиваються на строкову службу молоді люди у віці 20 років. Саме цей вік вважається надзвичайно складним і відповідальним у плані соціального та професійного становлення особистості. Суворі регламентація способу буття, підвищена вимогливість, що панує в армійському середовищі, тривала відірваність від рідних та близьких, новий незвичний порядок існування часто-густо викликають у воїнів строкової служби надмірні фізичні, моральні та психологічні навантаження. Останні можуть провокувати появу стресових станів, підвищеної тривожності, депресії, а відтак і спроб суїциду.

Усі конфліктні ситуації у військових колективах, що спонукають до суїцидів, можуть бути кваліфіковані, за висновком Т. Глушкової, таким чином: 1. Конфлікти, зумовлені специфікою військово-професійної діяльності і військово-соціальної взаємодії: індивідуальні адаптаційні труднощі військової служби; міжособисті конфлікти з військовослужбовцями інших періодів служби. 2. Конфлікти, зумовлені специфікою особисто-сімейних взаємосто-

сунків військовослужбовця: конфлікти у родині; переживання за можливі наслідки розлучення з коханою, дружиною; зради коханої, дружини; самотність; тяжка хвороба, смерть близьких; інтимно-сексуальні конфлікти. 3. Конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою військовослужбовця: нестатутні взаємостосунки; побоювання кримінальної відповідальності за скоєний вчинок; боязнь ганьби за антисоціальний проступок. 4. Конфлікти, пов'язані зі станом здоров'я військовослужбовця: психічні захворювання; хронічні тілесні захворювання; фізичні вади (дефекти мови, особливості зовнішності, які сприймаються як недолік, тощо) [2].

Необхідно мати на увазі, що суїцидальні конфлікти в процесі свого розвитку можуть підлягати генералізації, трансформації або переносу.

Для правильної діагностики причин і мотивів самогубства та вибору адекватних засобів корекції і ліквідації конфліктних відносин слід також враховувати готовність або неготовність суб'єкта до переходу від внутрішніх до зовнішніх форм суїцидальної поведінки.

Внутрішні форми такої поведінки містять у собі: а) пасивні думки, уявлення, переживання на тему смерті, але ще не на тему умисного позбавлення себе життя. Вони виникають час від часу майже у кожної людини, проте у більшості випадків надалі відкидаються, замінюються протилежними думками. Інакше ж, в особливо складних життєвих ситуаціях, думки про самогубство у особистості можуть мати постійний вияв, нав'язливий характер і, як правило, трансформуватися в подальші варіації психічного процесу; б) суїцидальні задуми і наміри, які набувають вигляду сталої тенденції. Задуми – це обмірковування засобів суїциду, часу і місця його здійснення та інших питань, пов'язаних із запланованим самовбивством. Наміри передбачають практичну готовність до суїциду, приєднання до задуму вольового компоненту.

Зовнішніми формами суїцидальної поведінки є реальні спроби самогубства та завершені суїциди. На цій стадії можна отримати два результати. Перший, бажаний для оточуючих, коли людина самостійно або при втручанні інших людей перериває чи відкидає спробу самознищення, або в певний момент припиняє акт суїциду. Другий, небажаний, коли спроба вчинити самознищення завершується летальним кінцем.

Військова практика фіксує різноманітні спроби суїциду: вогнепальні поранення, самоповішення, самоотруєння, самопорізи, падіння з висоти, самовтоплення, самоспалення, електротравми та ін.

Не завжди навіть спеціалістам вдається виявити «глибину» внутрішніх і зовнішніх форм суїцидальної поведінки, а відтак вірно організувати профілактику самогубств серед військовослужбовців. Тому, на наш погляд, тут може стати в пригоді запропонована А. Моховиковим типологія особистісних (індивідуальних) стилів суїцидентів [3]. У ній виокремлюється 13 таких сти-

лів, а саме: 1. Імпульсивний: зненацьке прийняття особою драматичних рішень під час виникнення проблеми і стресових ситуацій; наявність труднощів у словесному виразі емоційних переживань. 2. Комппульсивний: прагнення у всьому досягти досконалості й успіху; виникнення труднощів при співвідношенні цілей та бажань з реальною ситуацією; будь-яка зміна життя у такої особи в гірший бік може призвести до суїциду (комплекс відмінника). 3. Ризикуючий: балансування на межі загрози є привабливим і викликає приємне збудження; людина з таким стилем – гравець зі смертю. 4. Регресивний: зниження з різних причин механізмів психологічної адаптації; емоційна сфера характеризується недостатньою зрілістю і виразною примітивністю. 5. Залежний: безпорадність, безнадійність, пасивність, необхідність і постійний пошук сторонньої підтримки. 6. Амбівалентний: наявність одночасного впливу двох спонукань – до життя і до смерті. 7. Заперечуючий: превалювання магічного мислення, яке схиляє особу до заперечення кінцівки самовбивства і його наслідків; заперечення призводять до зниження контролю над вольовими спонуканнями, що збільшує ризики суїциду. 8. Гнівний: відчуття труднощів у вираженні гніву по відношенню до значущих осіб, а також незадоволення до самого себе, за те, що відчувається гнів. 9. Звинувачуючий: звинувачування всіх і вся, у тому числі і себе особисто, в усіх бідах, складних питаннях, життєвих проблемах тощо. 10. Утікаючий: втікання від важкої ситуації за допомогою самогубства, стремління уникнути або покинути травмуючі обставини. 11. Нечутливий: притуплення емоційних переживань. 12. Покинутий: відчуття самотності, переживання порожнечі навколо себе, постійне сумування, скорбота з цього приводу. 13. Творчий: сприйняття самогубства як нового і дуже вдалого засобу вийти з патової ситуації.

Парадокс суїциду полягає в тому, що задумане самознищення наповнюється для самогубці, у тому числі і в армійських умовах, певним морально-психологічним змістом. Як заключає В. Тихоненко, існує п'ять основних типів особистісного сенсу самогубства: «протест», «заклик», «уникнення», «самопокарання» і «відмова» [4].

Зміст суїцидів типу «протест» зводиться до бажання самогубці покарати кривдників, завдати їм шкоду хоча б фактом своєї смерті.

Сутність суїцидальної поведінки, яка має назву «заклик», полягає в тому, щоб активізувати реакцію оточуючих, викликати у них своєю смертю співчуття, жаль тощо.

Суїциди типу «уникнення» забезпечують ніби відхід людини від нестерпної загрози її існування (невиліковної хвороби, неминучого покарання, ганьби та ін.).

Суїциди типу «самопокарання» можна охарактеризувати як результат двоюбою у внутрішньому світі індивіда двох протилежних «Я»: «Я-судді»

і «Я-підсудного». Звичайно, в ході такого протиборства в разі накладання особою на себе рук настає або летальний кінець, або отримуються тілесні ушкодження.

Що стосується суїцидів типу «відмова», то їм притаманна повна капітуляція людини перед тяжкими обставинами, так би мовити, здавання її відразу в «полон» смерті.

У реальній ситуації реакції самогубців, як правило, тяжіють до якогось одного із названих типів. Таким чином, як попередня, так і дана типологія дозволяє військовим командирам і вихователям більш впевнено, професійно та грамотно орієнтуватись у психологічних нетрях підлеглих, які схильні до самознищення.

Психологи однак не в тому, що суїциди не виникають раптово, зненацька. Практично кожна людина не вчиняє акту самогубства, не давши про це хоч якось знати іншим людям. У реальному житті явних симптомів, що засвідчують потенційну готовність військовослужбовця до суїцидальних дій, дуже багато. Наведемо основні з них, зауваживши при цьому, що частина прикмет нами віднайдена в інформаційно-методичній літературі [5], інші відтворено завдяки власним спостереженням одного з авторів статті під час служби офіцером-вихователем у збройних силах. До них належать: 1) відкриті періодичні висловлювання про бажання покінчити з собою (товаришам по службі, командирам, у листах до рідних, близьких та знайомих людей); 2) непрямі «натяки» на можливість скоєння суїциду – «репетиція самогубства» – прилюдна демонстрація петлі з ремня штанів, мотузки, гра зі зброєю з імітацією самогубства; 3) активна попередня підготовка, цілеспрямований пошук засобів покінчити з собою і створення відповідних для цього умов (накопичення лікарських засобів, залишення і приховування патронів після навчальних стрільб, пошук зберігання отруйних речовин, зміцнення мотузки тощо); 4) фіксація на прикладах самогубства (підвищений інтерес, часті розмови про самогубство взагалі); 5) порушення міжособистісних стосунків, звуження кола контактів у військовому колективі, прагнення до усамітнення; 6) надзвичайно наполегливі прохання про переведення до іншого підрозділу, про госпіталізацію, надання відпустки за сімейними обставинами; 7) часті звернення військовослужбовця до рідних і знайомих з проханням направити до військової частини «фіктивну» телеграму про важке сімейне становище; 8) міркування на тему самогубства шляхом використання «художніх» прийомів (зображення у записнику, в зошиті для занять малюнків, що ілюструють депресивний стан – труни, хрестів тощо); 9) різкі зміни у поведінці (зайве ризикування у вчинках, непритаманна раніше замкнутість, збентеженість, нудьга, зловживання алкоголем або ліками тощо); 10) настирливі пошуки номерів телефону відповідної соціальної служби для інтимного консультування або безпосереднє звернення по «телефону дові-

ри»; 11) вияви у військовослужбовця деяких ознак «дитячої» поведінки, зокрема, наявності примхливості, імпульсивності, дитячої інтонації в голосі, роздратованості і т. п.; 12) наявність постійної втомленості, безсилля, відречення, безсоння, втрата апетиту; 13) зневажливе відношення до зовнішнього вигляду або навпаки раптовий вияв непритаманних раніше військовослужбовцю рис охайності; 14) символічне прощання з товаришами по службі шляхом роздавання їм особистих речей тощо; 15) втрата інтересу до оточуючого середовища (аж до повного відречення).

Слід відрізнити істинні (дійсні) суїцидальні ризики від демонстративно-шантажної форми суїцидальної поведінки, коли людина не ставить мету позбавити себе життя, а лише бажає через незначні тілесні ушкодження вплинути на оточуючих, привернути увагу до власної персони, вирішити конкретну проблему на свою користь.

Про істинність же суїцидальних намірів військовослужбовця свідчать, як правило, такі показники: 1) заздалегідь вироблений план позбавити себе життя; 2) посилені міри застережності, що здійснюються з метою запобігання розкриття задуму; 3) відсутність спроб отримати допомогу під час або після здійснення суїциду; 4) повторюваність суїцидальних спроб; 5) активні, а не пасивні дії по самознищенню; 6) використання небезпечних засобів завдання собі шкоди; 7) наявність посмертної записки або заповіту; 8) стійкість і незмінюваність суїцидальних намірів.

Людину, в тому числі й військову, котра опинилась у суїцидальній конфліктній ситуації, нерідко до самогубства штовхають не тільки особисті проблеми, а й так звані побічні чинники. До них можна віднести співчуття та наслідування спокусам друзів, кумирів, героїв книг і кінофільмів, а також співучасть у загрозливих колективних акціях, в яких відбувається балансування між життям та смертю, імітація самовбивства тощо. Зупинимось більш детально на одному з таких чинників.

З 90-х років минулого століття в Інтернеті з'явилися сайти самовбивць, де підліткам та молоді пропонується вступити до відповідного віртуального клубу і домовлятися про здійснення одночасних суїцидальних дій. При цьому і вступ до клубу і сам акт суїциду подається у вигляді забавної, спокусливої гри. Перші слова, якими зустрічають відвідувачів сайта (його адресу з відомих причин ми не називаємо), мають такий зміст: «Смерть прекрасна. Смерть не меч, що розсікає ваше життя, вона як квітка – остання квітка, яка розквітає в останній момент. Це пік. У смерті немає нічого поганого... , треба знати як жити і як помирати. Є мистецтво жити і є мистецтво помирати, друге найбільш цінне, ніж перше...» і далі все в такому ж дусі. Потім подається інструкція про правила членства в клубі, а ще пропонується взяти участь у колективній грі «Смерть у місті». І хоча зараз після серії скандалів такі сайти працюють нелегально,

знайти їх при бажанні не складає особливих труднощів. Ховаючись за чужими іменами, молоді люди й сьогодні розповідають про те, як їм тісно та незатишно в цьому житті, що вони не бачать майбутнього, не мають цілей для свого подальшого існування і чекають від однодумців відповідних порад. У результаті міжнародна інформаційна павутина робить і надалі свою чорну справу.

Виходячи з викладеного, зауважимо, що профілактика самогубства в армії за своїм змістом і організацією повинна об'єднувати засоби соціального, психологічного, медичного, правового, педагогічного і навіть релігійного характеру, а також бути безперервною, послідовною та системною.

У цій важливій справі велике значення має знання індивідуальних особливостей кожного воїна, індивідуальна робота з ним, що неможливо без постійного спілкування з військовим контингентом, уважного ставлення до всіх сторін армійського життя. Вивчення психології військовослужбовця як у статичній, так і в динамічній формі дає змогу зробити вірний висновок про його характер, моральні й ділові якості, душевний стан і внутрішній настрій, а головне поступово розвивати позитивні мотивації особистості, своєчасно виявляти неправильні психологічні установки.

Висновки. Суїцидальна поведінка людини – це соціальна хвороба. Вона не обминає і збройні сили, де тягарі та стрес-фактори військової служби проковують появу додаткових складнощів у процесі соціально-психологічної адаптації індивіда до умов армійського середовища. Потенційного суїцидента можна вивести з будь-якої кризової ситуації, головне – своєчасно почути, підмітити, розпізнати тривожні симптоми. Для цього зацікавленим органам і посадовим особам необхідно чітко орієнтуватися в природі, формах та основних ознаках суїцидальної поведінки особистості. Дані питання більш-менш комплексно на прикладі військовослужбовців намагались доступно висвітлити автори запропонованого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. В поисках смысла / сост. А. Е. Мачехин. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 912 с.
2. Глушкова Т. О. Профілактика суїцидів у військових частинах / Т. О. Глушкова // *Практ. психологія і соц. робота.* – 2000. – № 1. – С. 26–30; № 2. – С. 27–28.
3. Методичні рекомендації з надання психологічної допомоги молоді, яка схильна до суїциду, чи здійснила спробу суїциду / упоряд. Б. П. Лазоренко. – К. : УДЦССМ, 1998. – 44 с.
4. Тихоненко В. А. Жизненный смысл выбора смерти / В. А. Тихоненко // *Человек.* – 1992. – № 6. – С. 19–29.
5. Технологія соціальної роботи з військовослужбовцями: Інформаційно-методичний збірник / упоряд. І. В. Паша. – К. : ДЦССМ, 2003. – 335 с.

ПРОБЛЕМА СУИЦИДА И СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ В АРМЕЙСКОЙ СРЕДЕ

Громыко О. В., Семенова Д. С.

В данной статье рассмотрена проблема суицида на основе социально-философского анализа. Охарактеризованы особенности суицидального поведения в армейской среде. Проанализированы конфликтные ситуации, побуждающие военнослужащих к совершению самоубийства. Рассмотрены симптомы суицидального поведения у военнослужащих. Приведены «настоящие» и «демонстративно-шантажистские» формы суицидального поведения у военнослужащих при выполнении боевых заданий.

Ключевые слова: суицид, самоубийство, военнослужащий.

PROBLEM SUICIDE AND SUICIDAL BEHAVIOR IN THE MILITARY

Gromyko O. V., Semenova D. S.

Based on comprehensive socio-philosophical analysis considered suicide as socially dangerous phenomenon. Analyzed the nature, form and characteristic signs of suicidal behavior of the individual soldier to prevent and avoid suicide. There are several concepts suicide. They are based on sociological, psychodynamic, biological and Gnostic orientations human behavior.

The peculiarities of suicidal behavior in the military. Analyzed conflicts that encourage soldiers to commit suicide. Consider the signs of suicidal behavior in the military. These «true» and «demonstratively- blackmail» forms of suicidal behavior in the military.

All conflicts in military groups that incite suicide, can be classified as follows:

Conflicts are caused by specific military occupational activity and military and social interaction.

Conflicts caused by specific personal family relationships soldier.

Conflicts related to anti-social behavior serviceman.

Conflicts related to health serviceman.

Suicidal conflicts in its development may be subject to generalization, transformation or transfer.

Suicidal person's behavior – a social disease. It does not leave and the armed forces, where the burden and stress of military service factors provoke the emergence of additional difficulties in the process of social and psychological adaptation to individual conditions of the army.

Key words: nature suicide, suicidal behavior essence soldier, suicidal risk.

